

REALIZACJA RÓL DZIADKÓW W RODZINACH POLSKICH TRADYCYJNYCH I WSPÓŁCZESNYCH

MARIA CHODKOWSKA

Abstract

The aim of the article is to show an importance of grandfathers in modern Polish families in the context of changes which occurred in those families in the last century period. A decomposition of a traditional family which was a financial community of several generations was connected with changes in the ways of performing of all family roles, including grandfathers' roles. Nowadays Polish grandfathers are more fit in comparison to old people from one hundred years ago, also their style of living is different, they have different needs and aspirations. However they still want to be grandfathers for the offspring of the adult children, to participate in their education, to help in taking care of them. Such circumstances will last also in the future decades as the most common answer of professionally active adult Poles concerning their retirement period activities is connected with taking care of their grandchildren and helping the adult children in household works. Currently a big number of young Poles cannot manage with simultaneous upbringing of children and professional carrier. That is why grandfathers are a precious support in their case. Even if grandfathers do not live anymore with their children in a common household and they want to keep their independency as long as possible, at the same time they desire to be useful, needed, especially for their families. A characteristic direction for changes of grandfathers roles is egalitarianization which abolishes all the divisions in gender groups. In effect it means a participation of male grandfathers in a care for their grandchildren which was totally unacceptable in a traditional family, in which a division into male and female activities was strictly followed.

Key words

Grandfather's roles. Grandchildren. Support.

1 Role dziadków jako kategoria ról społecznych

Życie społeczne realizuje się poprzez uczestnictwo w grupach, sprowadzające się do pełnienia w nich określonych ról społecznych. Mają one różne znaczenie zarówno dla jednostki jak i społeczeństwa, przy czym do ról najwyżej cenionych zaliczane są te, które człowiek w ciągu swojego całego życia wypełnia w grupie rodzinnej: generacyjnej a następnie w rodzinie prokreacji. Początkowo jest to przypisana każdemu rola dziecka, której szczególne znaczenie wynika z faktu, iż stanowi bazę dla uczenia się przyszłych ról podejmowanych przez człowieka dorosłego. Bowiem wczesna socjalizacja w grupie rodzinnej stanowi fundament niezbędny dla wszystkich późniejszych konstrukcji społecznych.

Rola dziecka jest więc drogą osiągania dojrzałości wiążącej się z dorastaniem. Dorosłość oznacza między innymi zdolność do pełnienia zupełnie nowych ról społecznych, z których najważniejsze to role małżeńskie (partnera seksualnego) i rodzicielskie.

Role dziadków są ostatnimi spośród najważniejszych ról tzw. przypisanych, tzn. nie wybieranych, ale narzuconych jednostce poprzez przynależność do środowiska rodzinnego: po roli dziecka, partnera seksualnego i rolach rodzicielskich. Jednak pomimo tego

„przypisania”, ról dziadków, podobnie jak i innych ról rodzinnych trzeba się nauczyć, by móc je dobrze wypełniać, być dobrymi dziadkami (Namysłowska, 2000, s. 23)

2 Przemiany w realizacji ról dziadków

Role dziadków, podobnie jak i wcześniej podejmowane role rodzinne, zmieniają się wraz z przemianami struktury i funkcji rodziny. Zmiany te obejmują w mniejszym lub większym stopniu zarówno czynności konstytuujące płaszczyznę behawioralną tych ról jak i dotyczące ich oczekiwania, samych aktorów oraz osób, wśród których i wobec których są one pełnione.

Typowe dla współczesnych rodzin ograniczenie udziału rodziców w opiece i wychowaniu dzieci, zwiększa popyt na działania pielęgnacyjno-opiekuńcze i wychowawcze dziadków. Pomimo, że coraz bardziej wydłuża się wiek podejmowania pierwszego rodzicielstwa, poprawia się jednocześnie stan zdrowia osób starszych i stąd dziadkowie na ogół są w na tyle dobrej kondycji, że mogą takie działania oferować. Ponadto ze względu na wiek i doświadczenia życiowe zmienia się ich hierarchia wartości, to znaczy zmniejsza się znaczenie przypisywane wartościom materialnym, prestiżowi społecznemu, karierze zawodowej, natomiast rośnie ranga wartości rodzinnych. Seniorzy, którzy często niewiele czasu mieli dla własnych dzieci, teraz łatwiej znajdują go dla wnuków, nawet kosztem rezygnacji z realizowania siebie poprzez jeszcze dostępną dla wielu z nich pracę zawodową.

Na zmiany w sposobach realizowania ról dziadków wpływ mają zarówno uwarunkowania makrostrukturalne o charakterze biologiczno-demograficznym, czyli wydłużenie się okresu życia, w tym czasu względnie dobrej sprawności, jak i czynniki społeczne, takie jak procesy migracyjne, ewolucja obyczajów, wzrost poziomu wykształcenia, aktywizacja zawodowa kobiet. Różnice, które można obserwować pomiędzy rodziną tradycyjną i współczesną zaznaczają się również w sposobach pełnienia dawniej i obecnie każdej z ról rodzinnych, także roli dziadków. Przede wszystkim w rodzinie tradycyjnej naturalnym i powszechnym rozwiązaniem było tworzenie wspólnego gospodarstwa przez trzy lub więcej pokoleń. Obecne relacje pomiędzy pokoleniami w rodzinie są w większym stopniu wspólnotą duchową niż ekonomiczną. Nie znaczy to jednak, że role dziadków w polskich rodzinach są teraz mniej ważne. Współcześni dziadkowie stają się w polskim systemie wychowania swoistą instytucją kompensującą ograniczenia w realizacji ról rodzicielskich. Jak pisze socjolog rodziny L. Dyczewski (1994, s. 99), wpływ dziadków na kształtowanie osobowości wnuków jest konsekwencją ich wspólnego

przebywania przez długi okres czasu, często dłuższy niż okres przebywania tych wnuków ze swoimi rodzicami. Ponadto wytwarza się pomiędzy nimi silna więź uczuciowa, która ułatwia internalizację przekazywanych wnukom wartości i norm wychowania w procesie opiekuńczo-wychowawczym. Dzisiejsi dziadkowie, bardziej sprawni i wykształceni niż kiedyś, z dojrzałą filozofią życiową, mają swoim wnukom bardzo wiele do zaoferowania, w tym doświadczenie i mądrość.

3 Szanse i zagrożenia realizacji ról dziadków

Doświadczenie i mądrość to niewątpliwe atuty późnej dorosłości stanowiące zasoby, z którymi człowiek podejmuje nowe role w strukturach społecznych, w tym role dziadków w swoich rodzinach. Zasoby te mogą być wykorzystane w interakcjach z wnukami, w wpływach socjalizacyjnych wspierających wychowawcze funkcje rodziców. Jeśli się tak nie dzieje, jest to kapitał zmarnotrawiony.

Niewykorzystanie zasobów osób starszych tworzących bogaty kapitał socjalizacyjny dla pokolenia wnuków może być spowodowane różnorodnymi błędami, popełnianymi przez wszystkie podmioty zaangażowane w proces wychowania rodzinnego, tj.:

- A) Dziadków – nieumiejętność słuchania, oburzanie się, krytykowanie, niechęć do teraźniejszości, tendencje do pouczania;
- B) Wnuków – zbyt mały szacunek dla doświadczenia i zasług, pośpiech, zaabsorbowanie sobą (Braun-Gałkowska, 2006, s. 187);
- C) Pokolenia pośredniego – rodziców, odsuwających swoje dzieci od kontaktów z dziadkami, niszczących ich autorytet, traktujących osoby starsze przedmiotowo.

Wszystkie te błędy są przyczyną osłabiania więzi rodzinnych i pogarszania się jakości kontaktów dziadków z wnukami, co często nasila się wraz z wiekiem wnuków.

Z realizacją ról dziadków wiążą się również zagrożenia wynikające z działań podejmowanych w tych rolach, a konkretnie – z zawłaszczaniem zakresów funkcjonowania przypisanych do ról rodzicielskich, czyli przejmowaniem ról rodzicielskich przez dziadków. Może to następować w warunkach uzasadnionych bądź nieuzasadnionych sytuacją rodzinną. Przejmowanie przez dziadków obowiązków ról rodzicielskich może bowiem mieć formę:

- 1) Oficjalną – dziadkowie stają się rodziną zastępczą dla wnuków, którym ich rodzice, z różnych powodów, nie są w stanie zapewnić prawidłowych warunków rodzinnych;
- 2) Nieoficjalną całościową – odsuniecie się lub odsuniecie rodziców od sprawowania opieki nad dziećmi. Taka sytuacja może być zawiniona przez rodziców, zaabsorbowanych pracą lub zabawowym stylem życia, bądź też przez dziadków – dążących do

zaspokojenia własnych potrzeb i ambicji, krytycznie nastawionych wobec swoich dorosłych dzieci w ich rolach rodzicielskich;

- 3) Nieoficjalną częściową – pomoc dorosłym dzieciom w opiece i wychowaniu ich potomstwa, dopełnianie ale nie zastępowanie ról rodzicielskich.

M. Gałkowska-Braun (2006, ss. 191-192) podkreśla zagrożenia jakie pojawiają się przy zbyt dużym udziale dziadków w opiece nad wnukami. Ich źródłem jest bardzo duża różnica wiekowa a tym samym i kulturowa (dwu pokoleń), co może ograniczać rozwijanie różnych form aktywności dziecka. Ponadto zastępując rodziców, dziadkowie odbierają wnukom możliwość ważnych dla ich rozwoju kontaktów zarówno z rodzicami jako takimi, jak i z dziadkami w ich naturalnych rolach. Takie sytuacje są również zagrożeniem dla osób starszych, ograniczają ich możliwości wypoczynku i aktywności pozarodzinnej oraz przyczyniają się do zaniedbywania własnej wspólnoty małżeńskiej.

4 Postrzeganie roli dziadków przez Polaków w świetle wyników badań CBOS

Rosnące znaczenie dziadków we współczesnych polskich rodzinach znajduje odzwierciedlenie w świadomości społecznej, co wykazują raporty z badań Centrum Badania Opinii Społecznej. Przeprowadzone przez CBOS badania pod koniec 2009 roku na reprezentatywnej próbie losowej 1022 dorosłych Polaków (opr. K. Wądołowska), w odniesieniu do postrzegania osób starszych w roli dziadków, wykazały, że:

- 1) Zdecydowana większość – 87% badanych – uważa, że ludzie starsi są potrzebni społeczeństwu, przy czym częstsze jest takie przekonanie wśród młodszych, niż wśród samych seniorów;
- 2) Niemal powszechne jest docenianie roli starszych osób w rodzinie, ponieważ spośród uważających osoby starsze za potrzebne:
 - 97% badanych stwierdza, że mają oni czas dla wnuków podczas gdy rodzice intensywnie pracują;
 - 90% wyraża przekonanie, że dziadkowie pomagają finansowo dzieciom i wnukom.

Traktowanie wspierania dorosłych dzieci i ich potomstwa jako naturalnych zachowań dziadków jest więc w świadomości Polaków bardzo utrwalone. Jednocześnie również niemal powszechne jest odrzucenie modelu rodziny trójpokoleniowej. Oznacza to gotowość świadczenia pomocy ze strony seniorów, ale jednocześnie chęć zachowywania autonomii tak długo, jak jest to możliwe. Według cytowanych badań CBOS:

- 66% dorosłych Polaków oczekuje pomocy od dzieci i wnuków, kiedy pomoc taka stanie się niezbędna, ale w warunkach zachowania własnego gospodarstwa domowego, a tym samym przynajmniej częściowej niezależności;

- tylko 12% chciałoby dzielić mieszkanie z dziećmi/wnukami wówczas, kiedy ze względu na wiek i stan zdrowia będą mieli trudności w samodzielnym prowadzeniu gospodarstwa domowego.

Nadal nie jest popularne wśród Polaków korzystanie z profesjonalnego wsparcia osób obcych:

- mieszkać do końca we własnym lokalu i korzystać z opłaconej formy opieki chciałoby tylko 9%, a jeszcze mniej (3%) chciałoby korzystać z opieki bezpłatnej, świadczonej w ramach pomocy społecznej;

- tylko 3% preferuje domy spokojnej starości, w tym państwowe 2% i prywatne – 1%. Dla efektów wychowania ważny jest autorytet wychowawcy. Tymczasem z badań CBOS wynika, że Polacy nie obserwują często szacunku wobec osób starszych. Tylko 13% Polaków uważa, że w Polsce osoby starsze są szanowane. Pozostali, w większości, nie są zdecydowani w swoich opiniach, co może oznaczać, że obserwują różne sytuacje i różne postawy wobec osób starszych („raczej tak” odpowiedziało – 51% i „raczej nie” – 28%).

Optymistycznie jednak przedstawiają się wyniki odnośnie do oceny postaw wobec osób starszych w ich rodzinach. Dorośli Polacy postrzegają rodzinę jako środowisko, w którym osoby starsze najczęściej doświadczają życzliwości. W 2009 roku taką opinie wyraziło 82% i było to o 13% więcej niż w roku 2000.

5 Realne i planowane podejmowanie roli dziadków przez dorosłych Polaków

Polacy aktualnie aktywni zawodowo straszeni są wizją braku zabezpieczenia w przyszłości ich świadczeń emerytalnych. Oznaczałoby to, iż nie tylko nie mogliby wspierać dzieci i wnuków, ale przeciwnie, byłiby od nich zależni. Już obecnie sytuacja emerytów jest bardzo trudna, co znajduje odzwierciedlenie w jakości ich życia, w tym także nierzadko w braku środków na zabezpieczenia podstawowych potrzeb życiowych, takich jak potrzeby zdrowotne (wykupienie leków, opłacenie potrzebnych zabiegów) czy mieszkaniowe (regularne opłacanie świadczeń).

Jednak pomimo realnie bardzo trudnych warunków znacznej części polskich emerytów oraz katastrofalnych wizji co do systemu emerytalnego w przyszłości, plany na starość osób na razie zawodowo aktywnych są dość bogate. Badania CBOS (opr. A. Kolbowska) wykazują, że stosunkowo często uwzględniają oni inwestowanie w siebie. O

rozwijaniu własnych zainteresowań poprzez ciekawe zajęcia czy warsztaty myśli 31%, a o doskonaleniu własnych kwalifikacji – 17%. Znacznie więcej dorosłych Polaków chciałoby po przejściu na emeryturę podróżować, przy czym częściej po kraju niż po świecie (odpowiednio 57 i 67%), co niewątpliwie jest tańsze a tym samym i bardziej dostępne.

W tych planach dotyczących przyszłości role pełnione po przejściu na emeryturę w rodzinach swoich dzieci są postrzegane jako bardzo atrakcyjne:

- 83% chciałoby opiekować się swoimi wnukami;
- 80% chciałoby pomagać dzieciom w prowadzeniu domu.

Ciekawe jest przy tym, że dla tych, którzy już pobierają świadczenia emerytalne, odpowiednie wskaźniki procentowe są niższe:

- 40% obecnych emerytów opiekuje się wnukami;
- 47% pomaga dzieciom w prowadzeniu gospodarstwa domowego.

Podobnie duże różnice ujawniają się jednak również pomiędzy zajęciami obecnych emerytów, służącymi ich własnemu rozwojowi, a odpowiednimi planami osób jeszcze aktywnych zawodowo. Tylko 2% spośród obecnych emerytów uczestniczy w interesujących ich zajęciach służących rozwojowi własnemu, np. w ramach Uniwersytetów III Wieku. Kolejne 3% to osoby rozwijające własne kwalifikacje. Po kraju podróżuje 15% a po świecie o połowę mniej (7%).

Zakończenie i wnioski

Starzenie jest procesem zarówno biologicznym jak i społecznym. W znaczeniu społecznym oznacza stopniową utratę uprzednio pełnionych ról społecznych, przy jednocześnie niewielkich możliwościach podejmowania nowych. W społecznościach tradycyjnych, opartych na rodzinnym warsztacie pracy, człowiek starzejący się mógł, dokąd wystarczało mu sił, kontynuować pracę w gospodarstwie rolnym, czy warsztacie rzemieślniczym, przy czym jego praca była potrzebna (liczyła się każda para rąk). W warunkach ograniczenia informacji z zewnątrz, był on też źródłem wiedzy i doświadczeń przekazywanych kolejnym pokoleniom.

W społeczeństwie współczesnym odchodzenie od pełnienia ról zawodowych nie jest już łagodnym procesem, ale nagłym zdarzeniem (przejście na emeryturę z określonym dniem), często drastycznym, stwarzającym duże zagrożenie dla zdrowia starzejącego się człowieka. Równocześnie następują istotne zmiany w pełnieniu ról rodzinnych wobec dorosłych już dzieci, przy jednoczesnym obniżaniu się atrakcyjności seksualnej, co zmienia także rolę partnera seksualnego.

Polscy emeryci otrzymują zbyt małe świadczenia by móc realizować się poprzez spełnianie kosztownych marzeń, takich jak popularne wśród emerytów krajów zachodnich podróże, zwiedzanie ciekawych miejsc, pobyty w luksusowych hotelach. W takich warunkach role dziadków są dla osób starszych bardzo atrakcyjne, zaspokajają ich podstawowe potrzeby psychiczne: kontaktu społecznego, bycia użytecznym przynależności, afiliacji.

W warunkach bardzo dużego obciążenia aktywnością pozarodzinną swoich dorosłych dzieci, to właśnie dziadkowie przejmują na siebie funkcję integrowania rodziny przy wspólnym stole, stwarzania wnukom domowego ogniska, rodzinnej atmosfery, poczucia bezpieczeństwa. A w sytuacjach czasowego bądź trwałego braku jednego czy nawet obojga rodziców – coraz częściej podejmują się zadania pełnej opieki nad nimi. Przy czym jednym z charakterystycznych kierunków przemian ról dziadków jest fakt, iż takie działania są przez nich podejmowane niezależnie od płci. Jest to rezultatem egalitaryzacji typowej dla całokształtu stosunków rodzinnych, przejawiającej się zanikiem różnic płci kulturowej. Równoległe do utrwalania się partnerskiego podziału obowiązków ról rodzinnych w układzie małżeńskim, jest również zanikanie różnic w układach czynności tworzących role dziadków. Dziadek – mężczyzna pchający wózek, czy pilnujący wnuka na placu zabaw jest już widokiem zupełnie naturalnym.

Z przedstawionej analiza wynikają następujące wnioski:

1. Udział dziadków w wychowaniu wnuków nie zmniejsza się, a przeciwnie, rośnie, pomimo, że model rodziny trójpokoleniowej wykazuje wyraźne tendencje zanikania. Współcześni dziadkowie bardzo często decydują się pomagać w opiece nad wnukami, jednocześnie nie rezygnując z prowadzenia własnego, odrębnego gospodarstwa domowego. Wchodząc w role dziadków są jeszcze w pełni sprawni, często aktywni zawodowo. Nie tylko przejmują część obowiązków opieki nad wnukami, ale również część odpowiedzialności za ich zabezpieczenie ekonomiczne, wspierając także finansowo dzieci i wnuki.
2. Taki udział w realizacji funkcji rodziny sprzyja utrzymywaniu przez dziadków znaczącej pozycji i prestiżu, tak w rodzinie jak i w społeczeństwie.

W obecnych szybkich przemianach rodziny można dopatrywać się jej kryzysu. W rzeczywistości jednak przemiany te są naturalną konsekwencją procesów rozwojowych zachodzących w makrostrukturze. Inaczej mówiąc, rodziny zmieniają się adekwatnie do współczesnych przemian cywilizacyjnych. Dotyczy to również ról dziadków. Są z całą pewnością pełnione inaczej, ale zasadniczą ich strukturę tworzy nadal to, co zawsze było dla

niej najważniejsze: miłość do wnuków, radość czerpana z przebywania z nimi, gotowość do wyrzeczeń na rzecz kolejnych pokoleń zapewniających ciągłość biologiczną i kulturową rodziny, nabierającą szczególnego znaczenia właśnie w obliczu starzenia się. Inaczej mówiąc, to właśnie w rolach dziadków przetrwało najwięcej elementów tradycyjnej polskiej rodziny, takich jak tendencje do utrzymania wspólnotowości oraz gotowość do wyrzeczeń, podporządkowania osobistych interesów dobru wspólnemu całej rodziny.

Bibliografia

1. Braun-Gałkowska M.: Nowe role społeczne ludzi starych, w: S. Stenden, M. Marczuk (red.) Starzenie się a satysfakcja z życia, Lublin 2006, Wyd. KUL
2. Dyczewski L.: Rodzina. Społeczeństwo. Państwo, Lublin 1994, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
3. Namysłowska I – Terapia rodzin, Warszawa 2000, Instytut Psychiatrii i Neurologii
4. Polacy wobec ludzi starych i własnej starości, raport CBOS 2009, opr. K. Wądołowska, www.cbos.pl
5. Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie - plany a rzeczywistość, raport CBOS 2009, opr. A. Kolbowska, www.cbos.pl

Address of author

Maria Chodkowska
Uniwersytet Rzeszowski